

"PROVINCIJSKI ARHONTI" TAKTIKONA USPENSKOG
(s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije)

LUJO MARGETIĆ
Rijeka

UDK: 949.713:949.5
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 1992-10-05

Autor prije svega prihvaća dataciju Taktikona Uspenskoga predloženu po Oikonomidesu, tj. 842./843. i napominje da na osnovi takve datacije slijedi da nema zapreke da se vijesti Gottschalka o ratu hrvatskoga vladara Trpimira protiv "Grka i njihova patricija", koje se odnose na vrijeme 846-848. mogu bez daljnjega prihvatiti kao vijesti o strategu Dalmacije jer je teza da bi bila riječ o strategu Drača ili Cefalonije iz razloga koje autor navodi vrlo malo vjerojatna. Naprotiv, ako se prihvati tezu autora da je riječ o strategu Dalmacije, proizlazi da je tema Dalmacija osnovana između 843. i 846. Međutim, upravo na osnovi vijesti o bitki stratega pred Splitom proizlazi da je strateg Dalmacije imao vlast samo nad Zadrom pa je upravo zbog toga krenuo iz Zadra prema Splitu da proširi bizantsku vlast i na Split, ali je pri tome naišao na snažan otpor Trpimira čija je Hrvatska bila vrlo usko povezana sa Splitom tako da bi proširenje bizantske vlasti nad Splitom predstavljalo težak udarac za Trpimira i Hrvatsku. Autor analizira i vijest iz DAL po kojoj je Bizant najviše (μᾶλιστα) oslabio svoj položaj u Dalmaciji za Mihajla II. (820-829) iz čega slijedi da je nakon 829. došlo do jačanja bizantske vlasti nad Dalmacijom, samo što to Konstantin Porfirogenet nije htio reći *expressis verbis*.

U nastavku autor analizira vijesti o tzv. "provincijskim arhontima" u Taktikonu Uspenskoga i veliku pažnju pridaje okolnosti što su neki od njih navedeni u jednini (Dalmacija, Cipar), a neki u množini (Kreta, Haldija, Drač). Autor navodi novije mišljenje o sadržaju službe arhonta i to mišljenje Ferluge ("prvaci glavnog grada oblasti, u slučaju Dalmacije Zadra"), Arweilerove ("oficiri carske flote") i Oikonomidesa ("prior Zadra? oficir carske mornarice?") i dokazuje da prva teza ne odgovara arhontu Dalmacije (jer je naveden u jednini), druga da ne može objasniti nepostojanje arhonta Kalabrije i arhonta Peloponeza i nakon

vlastite analize dolazi do zaključka da je arhont Dalmacije u Taktikonu Uspenskoga bio prior Zadra.

Autor nastavlja s analizom arhonta Hersona, Klimata, Drača, Cipra, Haldije i Krete, koja ga dovodi do zaključka da "provincijski arhonti" navedeni u Taktikonu Uspenskoga nisu ni komandanti eskadra centralne bizantske flote detaširani u pojedinu regiju ili njezino pomorje ni članovi vladajućeg sloja glavnog grada, nego da su najvjerojatnije načelnici gradova određene regije (ako su navedeni u pluralu) ili samoga glavnoga grada (ako su navedeni u singularu).

I.

1. Jačanje bizantske prisutnosti u Dalmaciji sredinom IX. stoljeća može se pratiti preko njezina izdizanja iz položaja arhontije, tj. takva područja u kojem bizantske vojske još nema - ili je ona ograničena na strogo vojničke zadatke - u temu, tj. u provinciju s bizantskom vojnom posadom, na čelu sa strategom kao vrhovnim vojnim i civilnim upraviteljem.

U vrijeme kada je sastavljen tzv. Taktikon Uspenskog (dalje: TU), Dalmacija je još uvijek samo arhontija. U tom Taktikonu ne spominje se strateg, nego samo $\acute{\omicron}$ ἄρχων Δαλματίας¹ i οἱ σπαθᾶριοι καὶ ἀπάρχοντες Δαλματίας καὶ λοιπῶν ἀρχοντίων.²

Uspenskij, koji je taj Taktikon objavio 1893,³ nije ga datirao. To je učinio nešto kasnije, 1911, Bury.⁴ On je upozorio na okolnost da se u naslovu Taktikona spominje car Mihajlo III. (842-860) i njegova majka Teodora, koja je maknuta s vlasti 856. Iz toga slijedi da je TU sastavljen između 842. i 856. Kako je pak u TU spomenut strateg Krete, koju su u trećem desetljeću IX. stoljeća - najvjerojatnije 827/828.⁵ - osvojili Arapi, Bury je smatrao da je to možda u vezi s vojnom

---

¹ N. O i k o n o m i d e s, *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 57.12.

² N. dj., 59, 8-9.

³ Th. U s p e n s k i j, Vizantiskaja tabel' o rangah, *Izvestija Russkago Arheol. Instituta v Konstantinopole*, 3. 1898, 98-131.

⁴ J. B. B u r y, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, *The British Academy Supplement Papers I*, London 1911.

⁵ Vidi npr. E. B r o o k s, *The Arab Occupation of Crete*, *English Historical Review*, XXVIII, 1913, 432; A. A. V a s i l i e v, *Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium (820-867)*, Bruxelles 1935, 49-54; L. B r é h i e r, *Vie et mort de Byzance*, Paris 1969 (=1946), 101.

ekspedicijom na Kretu logoteta Teoktista iz 843. godine. Tom je prilikom, po Buryju mogao Teoktist biti imenovan strategom Krete "anticipirajući njezino osvajanje".

Do novog prijedloga datacije došlo je 1953, kada je Ostrogorski⁶ skrenuo pažnju na još jednu okolnost. Naime, Mihajlo nije vladao samo s majkom, nego i sa sestrom Teklom, o čijem suvladarstvu postoje vijesti do 845. Kako TU u naslovu nema ni Tekle, on je mogao nastati tek nakon 845. pa sve do Mihajlove smrti 856.

Ipak, Oikonomides se 1971.⁷ usprotivio analizama Ostrogorskoga i ukazao na okolnost da je Filotejev Kletorologion sastavljen 899. kada je sa carem Lavom VI. vladao i njegov brat Aleksandar - a ipak je u naslovu Kletorologiona naveden samo Lav VI. Iz samog se naslova, dakle, po uvjerljivu tumačenju Oikonomidesa ne mogu izvoditi zaključci o datiranju TU. Ali, Oikonomides je istakao nešto drugo: u TU se pojavljuje služba drugara Egejskog mora, za koju znamo da je nestala 843. kada se umjesto nje pojavila nova služba, strateg Egejskog mora. Dakle, zaključuje Oikonomides, TU je nastao 842/843.

O Dalmaciji četrdesetih godina IX. stoljeća postoji i prvorazredna Gottschalkova vijest. Gottschalk, poznati teološki pisac, koji je boravio na dvoru hrvatskog vladara Trpimira oko 846/848, javlja da Tripemerus, rex Sclavorum, iret contra gentem Grecorum et patricium eorum⁸ te da je u bitki, koja je uslijedila i u kojoj je sudjelovala i konjica, pobijedio Trpimir. Bitka očito nije imala značenje običnog okršaja, jer su se u njoj suprostavili sam hrvatski vladar i bizantski strateg, uz upotrebu konjice. Vijest je ne samo pouzdana, nego odaje i Gottschalkovo poznavanje bizantskih titula. Naime, prema TU svi su stratezi nosili uz naziv svoje funkcije stratega još i vrlo visoki naslov patricija. S druge strane, nesumnjivo je da ne dolazi u obzir nijedna druga visoka bizantska služba koja je u to doba imala pravo na naslov patricija.

Koji je taj bizantski strateg? Kako je riječ o borbi s hrvatskim kraljem čiji teritorij graniči s područjem bizantske Dalmacije, najprirodnije je u njemu vidjeti stratega teme Dalmacije. I doista, to je 1932. predložio Katić. Međutim, on je pogriješio tvrdeći da gens Grecorum iz Gottschalkova izvještaja "nijesu drugo, nego stanovnici dalmatinskih gradova", ne uzimajući u obzir da je glavna značajka

---

⁶ G. O s t r o g o r s k i, Taktikon Uspenskog i Taktikon Beneševića, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd, 2, 1953, 46-48 = *Sabrana dela* 3, *Iz vizantijske istorije, istoriografije i prosopografije*, Beograd 1970, 165-168. Usp. i s t i, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1952.

⁷ U radu navedenom u bilj. 1.

⁸ L. K a t i ć, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, Zagreb 1932.

bizantske teme upravo u tome, da se u njoj nalazi bizantska vojska pa da je prema tome u Gottschalkovu izvješću nesumnjivo riječ o bizantskim vojnicima. Po njemu je, nadalje, Bizant imao u Dalmaciji svoga stratega od početka IX. stoljeća. Na to je ukazao Posedel⁹ koji je 1950. (pozivom na Dvornika) uzeo u obzir da je zbog TU Dalmacija bila arhontijom, a ne temom, barem još 842. Kako se u Gottschalkovoj vijesti koja se odnosi na 846/848. govori o "dalmatinskom strategu", proizlazi, sve po Posedelu, da se Dalmacija pretvorila iz arhontije u temu između 842. i 846/848.

Značajan doprinos daljem istraživanju dao je počevši od 1955. Ferluga¹⁰ u nizu svojih zapaženih radova. On je krenuo od prijedloga Ostrogorskoga da se TU treba datirati u razdoblju 845/856. i dokazivao da je vrijeme Trpimirova ratovanja s patricijem-strategom, tj. 846.-848. "isuviše blizu terminusu post quem Taktikona" (tj. 845.), "pa da je Dalmacija bila tema i njen strateg bi sigurno bio zabeležen među ostalim stratezima".¹¹ Zato je po Ferluginu mišljenju u Gottschalkovu izvješću riječ o strategu Drača (ili Celafonije).

Argument ipak nije dokraja uspješan: ako bi TU i bio pisan 845/846., tema Dalmacija mogla bi biti osnovana 847. pa bi za Trpimirov rat s bizantskim strategom preostala 848. Ali argument potpuno gubi svoju snagu u svjetlu Oikonomidesova datiranja TU. Očito je da je za osnivanje teme Dalmacije posve dovoljno vrijeme od 842/843. do 846-848. Vrlo je malo vjerojatno da bi se Bizant odlučio na veliku, vrlo skupu i vrlo riskantnu pomorsku ekspediciju iz Drača prema

---

⁹ J. P o s e d e l, Pitanje dalmatinskog temata u prvoj polovici IX. stoljeća, *Historijski zbornik*, III, 1950, 217-219.

¹⁰ J. F e r l u g a, Vreme postanka teme Dalmacije. *Zbornik Filozofskog fakulteta*, III, Beograd 1955, 53-67; I s t i, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 60; I s t i, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*. Venezia 1978, 163; Usp. I s t i, *L'archontat de Dalmatie, Actes du Xe Congrès international des Études byzantines*; Istanbul 1957, 307-315 = *Byzantium on the Balkan*, Amsterdam 1976, 131-139.

¹¹ F e r l u g a, *Vizantiska uprava*, cit. 67. Pečati o kojima se nalaze podaci u Schlumbergerovoj *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris 1884, 205-206 i u kojima je prema dosadašnjem čitanju riječ o Brijeniju, spataru i strategu Dalmacije, dali su u literaturi povoda mnogim diskusijama i pretpostavkama, počevši od B u r y, *The imperial*, cit., 14, bilj. 2 sve do F e r l u g e, *L'amministrazione*, cit., 161 (Vidi i L. M a r g e t i ć, Marginalije uz rad V. Koščaka "Pripadnost istočne obale...", *Historijski zbornik*, XXXVI, 1983, 264-266). Međutim S e i b t je u svojoj recenziji upravo spomenuta Ferlugina rada (*Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 30, 1981, 338-340) posumnjao u ime (Brijenije) a umjesto "strateg" predložio čitanje "arhont". Time se ujedno otvara i pitanje datiranja tih pečata. Ako je riječ o arhontu Dalmacije, onda se te pečate može bez poteškoća datirati u vrijeme sastavljanja TU pa time gube svoje značenje koje su imali u dosadašnjoj literaturi.

dalmatinskoj obali, vodeći sa sobom konje, konjanike i pješadiju protiv Trpimira za koga se sigurno i u Bizantu znalo da je jak vladar. Naprotiv, ekspedicija iz Zadra prema Splitu mogla je obećavati uspjeh zbog blizine baze za opskrbu, kopnenog pufa duž obale koji je mogla štiti i mornarica, a i zbog toga što je strateg iz Zadra išao u Split, koji je barem u načelu bio sastavnim dijelom bizantske Dalmacije. Osnivanje teme Dalmacije poslije 842/843. i prije 846-848. uklapa se ujedno vrlo dobro u doba, kada je nakon teške krize pod Mihajlom II. (820-829) došlo do vidljivog snaženja Bizanta pod Teofilom (829-842) i Mihajlom III.: tema Kerson-Klimata osnovana je oko 834,¹² Solun se spominje prvi puta kao tema 836, a Drač se kao tema javlja također već u TU.¹³ Usto, za Bizant je bilo od goleme važnosti stvoriti na Jadranu novo vojno uporište svoje vlasti nakon što su se od 840. Mleci osamostalili,¹⁴ prestali biti bizantskom provincijom i postali tek saveznikom, kojem je trebalo skupo plaćati usluge, a sve to u vrijeme kada Arapi osvajaju Bari (841), pljačkaju Osor, Anconu, Budvu, Risan i Kotor (841) i nanose mletačkom duždu poraz kod Suska (842). Pojava bizantske vojske u Zadru u vezi s osnivanjem teme Dalmacije morala je duboko uznemiriti Trpimira, koji je, isto kao i njegov prethodnik knez Mislav imao tijesne veze i nesumnjivi utjecaj u Splitu,¹⁵ drugom najvažnijem dalmatinskom gradu poslije Zadra. I zato ne treba čuditi da je Trpimir energično intervenirao kad je bizantski strateg krenuo iz Zadra prema Splitu da bi na Trogir i Split proširio stvarnu bizantsku vlast. Prema Gottschalkovu izvješću proizlazilo bi da se bitka odigrala nadomak Splita i da je Trpimir slavio pobjedu¹⁶ a nema nikakva razloga da se u to sumnja, jer je izvješće napisano od suvremenika, prisutnog na Trpimirovu dvoru, koji je usto pisao o tome bez namjere iskrivljavanja činjenica. Iz toga treba zaključiti da je bizantski strateg bio prinuđen vratiti se u Zadar, a da nije ostvario svoje planove, ili, drugim riječima, da je stvarna vlast stratega ostala ograničena na Zadar te da je Trpimirov stvarni utjecaj na Split ostao i dalje premoćan.¹⁷ Ako je tema Dalmacija ostala ograničena na Zadar, treba zaključiti da je tako bilo i s njezinom prethodnicom, arhontijom Dalmacijom. Možemo dakle zaključiti da je u doba cara Mihajla II. došlo do potpunog nestanka bilo kakvog

---

¹² J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, 414 i d.

¹³ Oikonomides, n. dj., 49, 17.

¹⁴ L. Margetić, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1938, 228.

¹⁵ Margetić, *Marginalije*, cit. 265.

¹⁶ Katić, n. dj., 13, 16.

¹⁷ Vidi L. Margetić, *Neka pitanja iz naše ranije povijesti i rimsko pravo*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, XVI, 1979, 69-75.

utjecaja Bizanta na dalmatinske gradove (koji su prema vijestima iz glave 29 DAI postali u to doba posve nezavisni), nadalje, da je pod carem Teofilom došlo do izvjesnog jačanja bizantske prisutnosti u Dalmaciji na taj način da je Zadar priznao vlast Bizanta i s njime se tješnje povezao, ali još bez prisutnosti bizantske vojske; konačno da je za Mihajla III. u Zadru smještena bizantska posada i organizirana tema, ali da je vlast stratega ostala ograničena samo na Zadar i njegov distrikt.

2. U svezi s tim postupnim jačanjem bizantskoga prisustva u Dalmaciji stoji i vijest Konstantina Porfirogeneta u glavi 29. DAI: "Kako je carstvo Rimljana zbog mlitavosti i nesposobnosti tadašnjih vladara toliko oslabilo, da je malo nedostajalo do potpune propasti, a ponajviše (μᾶλλον) za Mihajla iz Amorija, Mucavca, stanovnici dalmatinskih gradova postali su samostalni te nisu bili podložni niti caru Rimljana niti bilo kome drugome". Upozoravamo na riječ "ponajviše". Njome se očito želi reći da je situacija za Bizant bila najgora za Mihajla II. (820-829) - dakle, da je nakon toga bila već nešto bolja. Inače bi riječ "ponajviše" izričito povezana s Mihajlom II. bila suvišna. Zašto se car nije jasnije izrazio? Razlog je jasan: on nije htio priznati carevima Teofilu i Mihajlu II. njihovu ulogu u povijesti Bizanta od tridesetih do pedesetih godina iX. stoljeća da bi na taj način uzdigao spasonosnu ulogu svoga djeda, Bazilija I., a to mu je itekako bilo potrebno da bi pokušao dati neku legitimnost vladavini vlastite dinastije. Poznato je da je Bazilije I. došao na vlast ubojstvom Mihajla III. Zato je prikazivanje mračnih strana vladavine toga cara imalo tendenciju da uspon Bazilija I. prikaže kao spas za Bizant. Ali istina probija i kroz debelu koprenu Konstantinova "usklađivanja" povijesne istine s potrebama vladajuće dinastije. Kako Konstantin Porfirogenet nije nikako želio napisati npr. "pod carevima Teofilom i Mihajlom III situacija se popravila", onda je on, "poštujući istinu", preko volje napisao barem to da je "pod Mihajlom II bilo najgore" - čime je priznao da je došlo do izvjesnog priznanja stvarnog bizantskoga vrhovništva nad Dalmacijom. Iz prethodne analize smo vidjeli da se to poboljšanje položaja Bizanta svelo samo na Zadar, i to najprije kao "arhontiju Dalmaciju", a kasnije i na "temu Dalmaciju".

II.

1. Vratimo se na TU, da utvrdimo da li se iz njegova teksta može utvrditi više o arhontu Dalmacije i drugim - srodnim, kako nam se čini - arhontima. Zadatak je utoliko otežan što nema sumnje da je u razdoblju prije i poslije TU, a i u njemu samome, pojam arhonta mnogoznačan. To je u literaturi vrlo često isticano. Ali, s

druge strane, ovdje je riječ samo o specifičnom, strogo ograničenom pojmu arhonta koji se pojavljuje na nekim mjestima TU, tj. samo o arhontima Krete, Haldije, Drača, Dalmacije, Hersona i Cipra. To je onaj tip arhonta, što ih Oikonomides svrstava pod opći pojam "ἄρχων provincial".¹⁸ Oni, čini se, imaju izvjesne zajedničke značajke pa se treba nadati da će naša analiza dati odgovor na pitanje kakva je to vrsta arhonta. Rang tih arhonta u TU preuzeli smo od Oikonomidesa premda na njega imaju neki autori ozbiljne primjedbe.¹⁹ Ali, za naše analize dovoljno je da su arhonti međusobno očito odvojeni jedni od drugih.

Evo tih grupa (rangova):

1) visoke časti i funkcionari, do uključivo onih patricija koji nemaju uz svoju visoku titulu nikakve funkcije. Za naše analize u obzir dolaze

- patricij i strateg Haldije,²⁰
- patriciji i strateg Drača,²¹
- patricij i strateg Krete,²²
- patricij i strateg Klimata (!)²³

2) protospatari - za nas su interesantni

- duks Haldije,²⁴
- arhont Krete,²⁵

3) spatarakandidati - za nas dolaze u obzir u prvoj podgrupi

- arhonti (u množini!) Haldije,
- arhonti (u množini!) Krete²⁶

u drugoj podgrupi

- arhonti (u množini!) Drača²⁷
- arhont (u jednini!) Dalmacija,²⁸

---

¹⁸ O i k o n o m i d e s, n. dj., 368.

¹⁹ V. npr. F. W i n k e l m a n n, *Byzantinische Rang - und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert*, Berlin 1985, 25.

²⁰ O i k o n o m i d e s, n. dj., 49, 10.

²¹ Na i. mj., 17.

²² Na i. mj., 18.

²³ Na i. mj., 19.

²⁴ N. dj., 53, 4.

²⁵ N. dj., 53, 5.

²⁶ N. dj., 55, 1-3.

²⁷ N. dj., 57, 11.

²⁸ Na i. mj., 12.

- arhont(i) (jednina ili množina?) Hersona (!),²⁹
- arhont (u jednini) Cipra³⁰
- 4) spatari, među njima
- spatari i bivši arhonti Dalmacije i ostalih arhontija.³¹

Evo skupnog prikaza po temama:

	Kreta	Cipar	Herson- Klimata	Haldija	Drač	Dalmacija
patriciji strateg		-	strateg	strateg	strateg	-
protospatari arhont	-		-	dux	-	-
spataro - kandidati						
a) arhonti	-	-	-	arhonti	-	-
b) -	arhont	arhont(i)	-	-	arhonti	arhont
spatari bivši	bivši	bivši	bivši	bivši	bivši	bivši
arhonti	arhonti	arhonti	arhonti	arhonti	arhonti	arhonti

Po mišljenju Ostrogorskog³² ti su arhonti "predstavnici lokalne vlasti" koji se nakon osnivanja teme nalaze u podređenu položaju prema strategu.

Ferluga je taj problem proučio mnogo detaljnije.³³ Po njemu je Justinijan reorganizirao gradsku upravu tako da su joj na čelu bili *defensor civitatis*, kojiput nazvan $\alpha\rho\chi\omega\nu$ i kurija, kojiput nazvana $\kappa\omicron\iota\nu\delta\omicron\nu \tau\omega\tilde{\nu} \alpha\rho\chi\omicron\nu\tau\omega\nu$. U onim gradovima, koji kasnije nisu doživjeli transformaciju u teme, vrhovni gradski funkcionar dobivao je sve šira ovlaštenja. Gradovi određenog područja tvorili su

²⁹ Na i. mj., 13.

³⁰ Na i. mj., 15.

³¹ N. dj., 59, 8-9.

³² G. O s t r o g o r s k i, Taktikon, cit., 42 i d. Već je i V. B e n e š e v i ć, Die byzantinischen Ranglisten nach dem Kletorologion Philothei (De. Cer. 1. II, c. 52) und nach den Jerusalemmer Handschriften zusammengestellt und revidiert, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 5, 1926-1927, 156) za arhonta Dalmacije napomenuo da se radi o "von den Slaven zu wählenden und unter dem byzant. Strateg stehenden Archontes (...)" ali ga je povezivao s reformom Bazilija I. prema DAI, c. 29, dok je za arhonte Hersona mislio da su to oni isti arhonti koji su postojali još za Teofila kao samoupravni činovnici po DAI c. 42.

³³ J. F e r l u g a, Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uređenja, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 2, Beograd 1953, 88 i d = Militärisch-administrative Einheiten geringeren Ranges des Themenverfassung, u: *Byzantium on the Balkans*, cit., 62 i d.; I s t i, Vizantiska uprava, cit., 25 i d., 57 i d.; I s t i, L'amministrazione, cit. 131 i d.

cjelinu koja je bila razmjerno nezavisna od centralne vlasti i koju bi se moglo nazvati savez gradova. Za kontakte s centralnom vlašću taj je savez birao kao svoje predstavnike najuglednije gradske funkcionare najvažnijeg grada, arhonte. Što se pak tiče Dalmacije, u njoj se na čelu gradske uprave nalazio u X. i XI. stoljeću prior, kojeg treba povezati s kasnorimskim *defensorom civitatis*, slično kao što se najuglednije građane koje nalazimo u vrelima treba povezati s kurijom. Uostalom, nastavlja Ferluga, dalmatinski prior ima položaj sličan načelniku Hersona (πρωτοπολίτης), dok prvaci glavnog grada Dalmacije, Zadra, arhonti, odgovaraju hersonskim πρωτεύοντες³⁴ i dodaje: "Da su to bili prvaci glavnog grada oblasti, u slučaju Dalmacije Zadra, a ne najviše lokalne vlasti pojedinih gradova oblasti, moglo bi se zaključiti na osnovi podataka u Taktikonu Uspenskoga",³⁵ gdje se spominje strateg Klimata, dakle cijele regije, ali i "arhonti Hersona", dakle samo glavnog grada.

Mi smo na osnovi analize razvoja službe *defensor civitatis*,³⁶ što smo je proveli na drugom mjestu, pokušali, uz ostalo, prikazati kako su taj organ i kurije doživjeli nakon Justinijana dubok pad i temeljitu transformaciju svojih funkcija i kako se u bizantskom dijelu Italije (Rim, Ravenna, itd.), u Burgundiji i Franačkoj funkcija defensora svela na to da u zajednici s "kurijom" odnosno onim što je ostalo od nje ispostavlja isprave s javnom vjerom preko tzv. *gesta municipalia*,³⁷ dok su stvarnu vlast preuzeli drugi organi s prvenstveno vojničkim funkcijama. U Dalmaciji su vlast preuzeli prior i tribuni. Što se tiče tribuna, oni su, kao što to svjedoči paralelan razvoj te službe u Mlecima, Istri i Ravenni³⁸ "početno" bili zapovjednici lokalne gradske milicije - u Zadru zapovjednici milicije gradskih četvrti i, možda, zapovjednici pojedinih odjela tamo stacioniranih bizantskim vojnih snaga.

---

³⁴ Ferluga, Vizantiska uprava, cit., 56.

³⁵ N. dj., 58.

³⁶ L. Margetić, *Defensor civitatis*, *Živa antika*, 35, Skopje 1985, 95-116.

³⁷ N. dj., 115.

³⁸ L. Margetić, Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, *ZRVI*, XVI, Beograd 1975, 25-52; Istri, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb 1975, 61-63.

Ako je tako s tribunima, kao vodećim i najuglednijim slojem Zadra, onda to *a fortiori* vrijedi i za priore, čiji je naslov izglednije povezati s priorom,³⁹ gotskim zapovjednikom, koji je zajamčen i u Dalmaciji. Kako pak TU govori o arhontu Dalmacije u jednini, toga arhonta trebalo bi povezati s priorom Zadra a ne s prvcima glavnog grada ni s najvišim lokalnim vlastima drugih gradova.

Ima još jedan razlog protiv teze da bi prvaci glavnog grada bili priznati u TU kao funkcionari s određenim rangom u bizantskoj hijerarhiji. Naime, ne samo da je riječ o prevelikoj skupini lokalnih odličnika - ako ih je u Hersonu bilo barem četrdeset,⁴⁰ onda bi ih u Zadru moglo biti ili toliko ili nešto manje - nego i o tome da je ta skupina bila neformalna, tj. da ona očito nije bila čvrsto organizirano tijelo po ugledu na nekadašnje kurije, gradske senate, u koje bi se ulazilo nakon provedenog postupka, već je nesumnjivo riječ o faktično najuglednijim građanima, koji su svoj položaj zahvaljivali porijeklu, ugledu, ekonomskoj moći itd. Ta vladajuća skupina bila je fluidna jer je na ulazak u to društvo uglednika - a i na izlazak iz njega - utjecalo mnogo faktora. Nezamislivo je da bi se rang u bizantskoj hijerarhiji dodjeljivao tako velikoj i tako nedefiniranoj skupini ljudi.

I Ahrweiler se pozabavila arhontima, spomenutim u TU. Ona je još 1960.⁴¹ arhonte do konca IX. (početka X.) stoljeća definirala kao šefove pomorskih ili pograničnih regija s izvjesnom autonomijom, često u okviru tema i kao primjere navela iz TU arhonte Krete, Haldije, Cipra, Dalmacije, Drača i Hersona te im, uz još neke, dodala i Koloneju. Međutim, 1961.⁴² ona je dodala da "nije isključeno da nalazimo u to doba (VII.-IX. stoljeće) pod naslovom arhonta, oficira carske flote" i upozorila na "arhonta ili komesa Abidosu" koji je bio šef carske flote u toj bazi i čije su upravne funkcije bile znatne. Uostalom, nastavlja autorica, Dalmacija, Drač, Cipar, Herson i Haldija navedena su u TU kao regije pod arhantom, a njih se često spominje kao sjedišta carske flote. Ahrweiler misli da bi se to moglo prihvatiti i za

---

³⁹ M. Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, I. Zagreb 1956, 62-65; Margetić, *Tribuni*, cit., 59.

⁴⁰ Theophanes *Chronographia* (ed. C. de Boor, Leipzig 1880), 378; Nikephoros, *Historia syntomos* (ed. C. de Boor, Leipzig 1880), 45.

⁴¹ H. Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, *Bulletin de Correspondance hellénique*, LXXXIV, Athènes-Paris 1960, 72 = *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, London 1971, pod VIII.

⁴² H. Ahrweiler, *L'administration militaire de la Crète byzantine*, *Byzantion*, XXXI, Bruxelles 1961, 217-218 = *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, London 1971, pod XI.

kretu, premda o njoj vrela u tom smjeru šute. Konačno, 1966.⁴³ Ahrweiler je učinila još jedan korak u istom smjeru: ona tvrdi da su navedeni arhonti naprosto šefovi eskadra; prema TU, u Hersonu i Draču su arhonti spomenuti u množini, dakle tamo je postojalo po nekoliko eskadra, svaka pod svojim arhantom. Ukratko, Herson, Haldija, Kreta, Cipar, Dalmacija i Drač bili bi "pomorska granica Bizanta". To je ujedno navelo Ahrweiler da isključi iz toga društva arhonta Koloneje, jer se ona nalazila u unutrašnjosti Male Azije. Istina je, nastavlja Ahrweiler, da su u to doba Kreta i Cipar bili pod tuđom vlašću, ali njih su nadgledavale eskadre centralne flote - dakako pod svojim arhontima. Prema tome, arhonti Krete i Cipra zovu se tako zato što je rajon Krete odnosno Cipra potpadao pod određenog oficira carske flote. Ahrweiler kaže da se ne treba čuditi tome da se u TU nalaze spomenuti za istu regiju arhont, strateg ili dux, jer strateg i dux imaju vlast nad kopnom, dok su arhonti nadležni za more i prema tome nisu podređeni strategu te uopće ne pripadaju provincijskoj upravi. Oikonomides je izrazio skepsu prema tezi Ahrweilerove, smatrajući da razlog zbog kojeg se većina (ali ne sva) sjedišta arhonta prema TU mogu povezati s pomorskom službom leži naprosto u tome što je riječ o provincijama koje leže uz more. Po njemu Ahrweiler ima pravo samo za Abidos; drugi bi arhonti iz TU bili prežici nekadašnje municipalne poluautonomne uprave, neki bi bili na čelu pojedinih skupina, koje su se naselile u carstvu itd. "Ukratko, ne bih se usudio precizirati funkcije svakoga od arhonta spomenutog u TU", zaključuje Oikonomides.⁴⁴ Što se pak tiče arhonta Dalmacije, Oikonomides se pita: "prior Zadra? oficir carske mornarice?",⁴⁵ dakle ovdje ne odbacuje u potpunosti tezu Ahrweilerove, ali ostavlja otvorenim i drugu mogućnost ("prior Zadra?"). Prema našim analizama proizlazilo bi da je u pogledu arhonta Dalmacije Oikonomides ispravno naslućivao ("prior Zadra?").

Teza Ahrweilerove o "pomorskoj granici Bizanta" koju su štitile bizantske eskadre kao dijelovi centralne bizantske flote, detaširani u pojedina obalna područja, otvara više pitanja. Naime, kad bi arhonti "pomorske granice Bizanta" doista bili šefovi bizantskih eskadra, onda bi bilo čudno da u temi Drač ima više eskadra, a da s druge strane TU ne spominje nijednu eskadru u Kalabriji, Cefaloniji i Peloponezu. Ne može se sumnjati u to da je Kalabrija u to doba bila vrlo "vrućom" bizantskom

---

⁴³ H. A h r w e i l e r, *Byzance et la Mer*. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles, Paris 1966, 72-73.

⁴⁴ O i k o n o m i d e s, *n. dj.*, 343.

⁴⁵ *N. dj.*, 353.

granicom i da je ona (pod duxom Kalabrije) jedan od ostataka nekada velike teme Sicilije, kojoj su usto neprestano prijetili arapski pomorski napadi. Ako igdje, u Kalabriji bi se očekivalo arhonte (u množini). Isto tako bilo bi neshvatljivo da ne postoje eskadre u Cefaloniji i Peloponezu. Teško je vjerovati da su bizantske eskadre bile stacionirane na Kreti koja nije bila u to vrijeme u vlasti Bizanta, i zato Ahrweiler pretpostavlja samo patroliranja nekoliko bizantskih eskadra oko Krete. Ali one su ipak morale negdje imati svoje baze, a u obzir bi dolazio svakako Peloponez. U tom bi se slučaju arhonti eskadra stacioniranih na Peloponezu trebali zvati arhonti Peloponeza, to više što bi te eskadre imale zadatak da štite ne samo more oko Krete, nego i otvoreno more prema jugozapadu, koje je bilo itekako izloženo arapskim pomorskim prepadima i ekspedicijama.

Rezultat do kojeg smo dosad došli bio bi da je u doba sastavljanja TU, arhont Dalmacije bio prior Zadra. Iz primjera Dalmacije proizlazi neprihvatljivost teze da bi arhonti bili prvaci glavnog grada. Smatramo nadalje, da su naše analize pokazale da je neuvjerljiva teza da bi analizirana grupa arhonta iz TU bili šefovi eskadra koje su stacionirane u provincijama ili koje bar patroliraju na "pomorskoj granici" Bizanta. Ali, što su ti arhonti?

2. Od njihove međusobne srodnosti pošli su s pravom i Ferluga i Ahrweiler sa svojim prijedlozima, a i sam Oikonomides, premda prilično skeptičan, grupirao ih je pod zajedničkim nazivom ἄρχων provincial".

a) Počnimo s arhontom Hersona-Klimata. U vezi s njime upada u oči neobičnost koju inače ne nalazimo. Naime, strateg je, kao što smo vidjeli, spomenut kao strateg *Klimata*, dok je položaj arhonta povezan s *Hersonom*. Ali prije nego što se pozabavimo tim pitanjem, treba ispitati da li je riječ o jednom ili više arhonta. Zapravo, pitanje bi se moglo (s obzirom na naše rezultate u vezi s Dalmacijom) preformulirati ovako: da li su kao funkcionari Bizanta priznati u TU svi članovi gradskog vijeća grada Hersona kao kolektivnog organa toga grada ili samo glavni individualni organ?

Tekst jedinoga sačuvanog rukopisa TU potječe iz XII./XIII. stoljeća.⁴⁶ On je po svojoj pouzdanosti, kako kaže Oikonomides,⁴⁷ *très mediocre* s mnogim *fautes de transcriptions*. Jedno je od takvih mjesta upravo arhont Hersona koji je spomenut ovako: οἱ ἀρχισῶνος⁴⁸ pa se to popravlja (npr. Oikonomides) u οἱ ἄρχοντες

---

⁴⁶ N. dj., 41.

⁴⁷ Na 1.mj.

⁴⁸ N. dj., 57, 13.

(χερ)σῶνος. Dakako Oikonomides je zapravo želio napisati οἱ ἄρχ(οντες χερ)σῶνος. Dakle - arhonti u množini, očito zbog οἱ. Ali to je posve nesigurno. Naime, rukopisni tekst οἱ κλεισαρχ χαρσιανοῦ razrješava Uspenskij οἱ κλεισουριάρχαι itd.,⁴⁹ Benešević isto⁵⁰ οἱ κλεισουριάρχαι a Oikonomides ó κλεισουριάρχης itd.⁵¹ Takvih nesigurnosti ima još dosta. Prema tome οἱ ἄρχσῶνος moglo bi se odnositi i na jedninu i na množinu jer nas rukopisni tekst ne obvezuje ni u smjeru jedne ni u smjeru druge solucije. Usto, kao što smo već naglasili i u povodu Dalmacije, vrlo je malo vjerojatno da bi se kompletno članstvo gradskoga kolektivnog organa u Hersonu prihvaćalo u Bizantu kao bizantske funkcionare s titulom spatarokandidata i da bi svi (!) oni imali prednost u rangu pred velikim brojem drugih bizantskih funkcionara. Naprotiv, ako se prihvati da je riječ o jednome arhontu,⁵² onda postaje razumljiv dvostruki naziv teme: tema kao cjelina zove se Klimata zato što se još poštuje zaseban položaj glavnog grada Hersona a iz istoga razloga dobio je i taj gradonačelnik svoje posebno mjesto u bizantskoj hijerarhiji. Jačanjem bizantske prisutnosti, jačala je i pozicija stratega i nestajala izdvojenost Hersona, tako da se u Filotejevu Kletorologionu tema već zove Herson, (a ne više Kimata), dok je arhonta Hersona kao bizantskog funkcionara nestalo. Nije slučaj da se nijedan pečat arhonta Hersona nije sačuvao koji bi se mogao datirati preko tog datuma.⁵³

Pitanje, da li je arhont Hersona bio predstavnik lokalnih vlasti ili bizantski funkcionar u tom je obliku preoštro postavljeno.⁵⁴ On je bio svakako osoba u koju su bizantske centralne vlasti imale puno povjerenje i koju se svakako u Bizantu smatralo kao funkcionara bizantske hijerarhije - inače ne bi ni bio spomenut u TU. Ali, on je bio ujedno i na čelu municipalne organizacije pa je rukovodio gradskom općinom zajedno s njezinim kolektivnim i drugim nižim individualnim organima. Njegov položaj snažno podsjeća na mletačkog kneza (*comes*), kojeg su Mleci od XII. do XVIII. stoljeća slali u dalmatinske gradove, u pravilu s rokom službe od dvije godine. Comes je bio osoba koja je imala zadatak da budno bdije na

⁴⁹ Uspenskij, n. dj., 95.

⁵⁰ V. Benešević, *Die Byzantinischen Ranglisten*, itd., 129.

⁵¹ Npr rukopisni tekst οἱ τουρμαρχ τῶν φεβεράτων čitaju Uspenski i Benešević kao οἱ τουρμαρχοι, a Oikonomides kao ó τουρμαρχης itd.

⁵² Tako i W.T. Treadgold u: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 2, 1980, 278, s nepotrebnim domišljajima. O tome vidi Winkelman, n. dj., 115.

⁵³ Vidi I.V. Sokolova, Pečati arhontov Hersona, *ZRVI*, 18, 1978, 81-97.

⁵⁴ Sokolova, n. dj., 92.

mletačke interese, ali je on ujedno bio i član Malog vijeća. Njegov premoćni položaj očitovao se i u tome da pri glasanju u Malom vijeću nije odlučivala većina, nego "pars senior" a to je prema izričitoj definiciji bio onaj dio Malog vijeća koji je glasao za soluciju podržavanu od kneza. Naše je mišljenje da je i autonomija Hersona imala u IX. stoljeću takve vrlo usko postavljene granice.

Vidi se da je u doba sastavljanja TU tema Herson-Klimata bila jače integrirana od Dalmacije. Dok je u Dalmaciji tek Zadar priznavao stvarno vrhovništvo Bizanta (a ne samo formalno kao ostali dalmatinski gradovi) dotle je u Hersonu-Klimata bizantska vojska već imala premoćan položaj na poluotoku, samo što je glavnom gradu, Hersonu, još uvijek priznavana izvjesna autonomija.

b) Drač je, čini se, postao temom još rano u IX. stoljeću, po Ferlugi možda čak 815.⁵⁵ Prema TU u njemu se još četrdesetih godina IX. stoljeća sačuvala funkcija arhonta (u množini!). Ako se prisjetimo onoga što smo maloprije utvrdili u vezi s arhontom Dalmacije (tj. neprihvatljivost teze o arhontima kao "prvacima glavnog grada" i one o arhontima-šefovima eskadra) i ako uzmemo u obzir da i po TU u Draču postoji strateg, upravo se nameće tumačenje da veći broj arhonta u temi Drač upućuje na to da se bizantska vlast doduše uspjela uspostaviti u glavnome gradu i njegovu distriktu, ali da je u ostalim gradićima teme Bizant još uvijek morao trpjeti izvjesnu autonomiju tako da je u njima bio na čelu domaći gradonačelnik, koji je priznavao bizantsko vrhovništvo, a kojem je Bizant za uzvrat priznavao položaj bizantskog funkcionara.

c) Za Cipar TU bilježi, naprotiv, samo jednog arhonta - a usto nema ni stratega! Autori su uglavnom mišljenja da je na Cipru postojao kondominij Bizanta i Arapa.⁵⁶ Smatramo da taj kondominij treba zamišljati tako da je Cipar plaćao određeni tribut i jednoj i drugoj velesili. Zbog toga se na Cipru našlo samo pokoji pečat bizantskih finansijskih činovnika.⁵⁷ Spomen arhonta (u jednini!) kao da govori o tome da je bizantska prisutnost u Cipru u doba TU bila dosta slaba - analogno onoj u Dalmaciji.

d) Haldija je u TU obilatno zastupana: TU bilježi stratega, *dux* i arhonte (u množini!). Iz IX. stoljeća sačuvan je i jedan pečat *dux*a Haldije u rang

---

⁵⁵ J. F e r l u g a, Sur la date de la création du thème de Dyrrachium, *Actes du XIIIe Congrès international des Études byzantines*, II, Beograd 1964, 83-92 = *Byzantium on the Balkans*, Amsterdam 1970, 215-224.

⁵⁶ O i k o n o m i d e s, n. dj., 353 s literaturom.

⁵⁷ Ali i oni se odnose samo na razdoblje do ranog IX. stoljeća. Usp. W i n k e l m a n n, n. dj., 128.

protospatara.⁵⁸ Za Haldiju znamo da je od VII. stoljeća bila dio teme Armenijaka, i to kao turma pod duxom. Ali isto je tako poznato da je Haldija postala temom još za cara Teofila, možda 837,⁵⁹ a možda čak i ranije.⁶⁰ Kakav je bio odnos stratega, duxa i arhonta u vrijeme TU i prije njega? Bury je tvrdio⁶¹ da je Haldija postala najprije arhontat pa onda tema i da je sastavljač TU, prepisujući iz starog popisa, nakon što je dodao stratege, zaboravio izbaciti arhonta. Međutim, po istom piscu u istom radu ali na drugom mjestu,⁶² Haldija je od turme Armenijaka pretvorena u *ducatus* pa onda u temu. Ahrweiler⁶³ je s pravom odbila Buryjevu tezu o nepažljivosti sastavljača TU i upozorila da nema nikakve zapreke pretpostavci da je istovremeno postojao i dux i strateg Haldije. Što se tiče duxa, korisno je uzeti u obzir Honigmannovo⁶⁴ objašnjenje naziva Haldije po jednoj pograničnoj utvrdi. To se slaže s podacima iz sačuvanih pečata iz kasnoga VIII. stoljeća koji svjedoče o dva *dux*a Haldije u rangu spatara.⁶⁵ Zbog arapske opasnosti Haldija je izdvojena iz teme Armenijaka i na njezinu cjelokupnom području uspostavljena vlast novoga stratega, dok je u isturenoj pograničnoj utvrdi, po kojoj je cijela Haldija dobila svoje ime, ostao i dalje komandant pod nazivom *dux*. On je ujedno zbog važnosti toga isturenog položaja promoviran u rang protospatara kao što svjedoči ne samo TU, nego i već spomenuti sačuvani tekst.⁶⁶

---

⁵⁸ G. Z a c o s - A. V e g l e r y, *Byzantine Lead Seals*, Basel 1972, br. 3326 A.

⁵⁹ B u r y, *A History*, II, cit., 221.

⁶⁰ O i k o n o m i d e s, n. dj., 349.

⁶¹ B u r y, *The Imperial Administrative*, cit. 13.

⁶² N. dj., 43.

⁶³ A h r w e i l e r, *Recherches*, cit., 54.

⁶⁴ E. H o n i g m a n n, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Bruxelles 1935, 54.

⁶⁵ Z a c o s - V e g l e r y, *Byzantine Lead Seals*, cit., 1735, 3088 A.

⁶⁶ N. dj., 3226 A. U TU nije spomenuta Koloneja, ali s obzirom na izvjesnu sličnost i blizinu Haldije, treba ovdje ponešto reći o njezinom položaju i funkcionarima.

Koloneja je 863. već sigurno tema jer Theophanes Continuatus 181, 12 i d. spominje u toj godini stratega Koloneja. Po Aktima 42 mučenika (četdesete godine IX. stoljeća) ona ima duxa. Sačuvan je i pečat arhonta kojeg se datira s IX./X. stoljećem (B.A. P a n ĉ e n k o, Katalog molivdovul Kolekciji Russkago Arheološkog Instituta v Konstantinopole, *Izvestija*, IX, 1904, 367, br. 211).

Po Buryu Koloneja je najprije bila turma teme Armenijaka, a nakon toga, za Teofila (829.-842.) dukat (History, cit. 223). Pertusi je smatrao da je nakon dukata "uzdignuta" u rang arhontije, bazirajući svoje mišljenje na upravo spomenutom pečatu (De thematibus, *Città del Vaticano*, 1951, 141). Obratno F e r l u g a (Niža, cit.

Što se pak tiče arhonta (u pluralu), treba uzeti u obzir vijest arapskog pisca Ibn al Fakiha⁶⁷ (konac IX. - početak X. stoljeća) koji, kao što je poznato, prepisuje podatke od drugog pisca upravo iz razdoblja TU. On kaže da su "njezini stanovnici u svadi s Bizantincima". Ako pretpostavimo osnovnu sličnost onih arhonta u TU kojima se bavimo (Dalmacija, Klimata-Herson itd.), onda bi podatak o arhontima Haldije svjedočio o tome da su pojedina domaća plemena priznala vrhovništvo Bizanta i da je Bizant za uzvrat priznao njihovim vladarima rang među bizantskim funkcionarima. Kada je kasnije arapski pritisak popustio, nestalo je potrebe za *duxom* i arhontima i zato njih više nema u Filotejevu Kletorologiju.

e) TU spominje u Kreti stratega, arhonta i arhonte. Takva obilata prisutnost funkcionara Krete začuđuje jer je Kreta bila za Bizant izgubljena možda 823. god., ako s Oikonomidesom⁶⁸ datiramo u 827. slanje Photeinososa, dotadašnjeg stratega Anatolikona na Kretu. Bury⁶⁹ je tvrdio da nije poznata bizantska organizacija Krete prije arapskog osvajanja. Doduše, Theophanes Lardotyros spominje se prije 767. kao ἀρχιστρατήης τῆς νήσον,⁷⁰ ali je unatoč Spyridakisu,⁷¹ Ahrweiler⁷² i Oikonomidesu⁷³ vrlo dvojbeno, može li se toga arhisatrapa smatrati upravo

---

61) je predlagao ovaj razvoj: turma Armenijaka - arhontija - dukat - tema. Ahrweiler (Recherches, cit., 54-55) je ukazala da se u IX. stoljeću često spominju zajedno strateg i dux i da nema razloga ne pretpostaviti istodobnost tih dviju funkcija u Koloneji. Što se pak tiče arhonta Koloneja Ahrweiler je bila 1966. mišljenja da je on bio "vazalni vladar" (*Byzance et la Mer*, cit. 59).

Premda je arhont Koloneje poznat samo iz jednog pečata koji se odnosi na IX./X. stoljeće iz čega bi slijedila vjerojatna datacija u drugu polovicu IX. stoljeća, ipak nam se čini da možemo s dužnim oprezom ustvrditi da je Koloneja četrdesetih godina bila dukat u sklopu teme Armenijaka, da je dux ostao i nakon izdvajanja Koloneje u temu kao šef pogranične utvrde, a da je arhont Koloneje doista mogao biti "vazalni vladar". Ne može se zanijekati sličnost s položajem Haldije, premda TU ne spominje ni arhonta ni duxa ni stratega Koloneje i premda je vjerojatno da se vijest o arhontu na sačuvanom pečatu odnosi najvjerojatnije na nešto kasnije doba.

⁶⁷ W. Brooks, Arabic Lists of the Byzantine Themes, *The Journal of Hellenic Studies*, 11, 1901, 76.

⁶⁸ Oikonomides, *op.cit.*, 45.

⁶⁹ Bury, *n. dj.*, 13.

⁷⁰ *Vita Stephani Junioris*, Patrologiae cursus completus, ser. graeca, 100, col. 1164.

⁷¹ G. Spyridakis, Τὸ θέμα κρήτης etc. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 21, 55 id.

⁷² Ahrweiler, L'administration militaire de la Crète byzantine, *Byzantion*, XXXI, Bruxelles 1961 = *Études*, cit., 217 id.

⁷³ Oikonomides, *n. dj.*, 353.

strategom.⁷⁴ Još 1909. god. pokušao je Xanthoudides⁷⁵ pečat nekog Stephanosa upotrijebiti kao dokaz ranog postojanja teme Kreta, ali je u novije vrijeme i to stavljeno pod velik znak pitanja.⁷⁶ Ali, da je Kreta neposredno prije njezina osvajanja sa strane Arapa sigurno bila tema, ne bi trebalo sumnjati upravo zbog netom spomenutoga Photeinosa za kojeg Theophanes Continuatus⁷⁷ izričito kaže da je na Kreti obavljao funkciju stratega. On je na Kretu poslan τᾶ τῆς Κρήτης ἄπαντα διοικεῖν, dakle kao vrhovni funkcionar. Da ne bi bilo sumnje, Theoph. Cont. nastavlja da je car kasnije poslao nekog Damjana kao pomoć τοῦ στρατηγῶν Φωτεινοῦ. Nakon strašnog bizantskog poraza na Kreti Photeinos je poslan na Siciliju. Tvrđnju Oikonomidesa "très probablement vers 827 il était stratège de Crète" pokušao je Winkelmann obezvrijediti tvrdnjom da je poznato "wie fragwürdig die Angabe der griechischen Quelle im Blick auf Sizilien ist".⁷⁸ (?). Ali, ovdje je riječ o Kreti i o izričitom spomenu kretskog stratega, dakle i teme. Neizravan je ali prilično uvjerljiv i spomen turmarha u jednom pečatu s Krete iz prve polovice IX. stoljeća.⁷⁹ Izgleda više nego vjerojatnim da je taj turmarh bio podređen kretskom strategu. Dakako, nakon propasti bizantske vlasti na Kreti ne može više biti govora o kretskom strategu. Bury je pomišljao na to da su možda neki otočići Egejskog mora ostali u vlasti kretskog stratega.⁸⁰ Takvi i slični ne baš uvjerljivi pokušaji ne zadovoljavaju, to više što začuđuje i vrlo visoki rang kretskog arhonta. Tako visoko rangiranog arhonta ne nalazimo drugdje. A tu su još i arhonti (u pluralu!) Krete i oni rangirani u TU daleko ispred arhonta (u množini) Drača, Dalmacije itd. Najprihvatljivijom nam se čini pretpostavka Ostrogorskoga⁸¹ da se Bizantu nije žurilo da iz TU izbaci kretske funkcionare koji su ostali samo kao svjedočanstvo nekadašnje vlasti Bizanta, nestale pred oko 14 godina. A nije nimalo nemoguće da su se bivši strateg, arhont i arhonti preselili u Konstantinopol, gdje su u hijerarhiji dobili iz razumljivih razloga počasno mjesto, to više, što znamo da je Bizant opetovano pokušavao vratiti se na Kretu.

---

⁷⁴ O tome v. Winkelmann, n. dj., 100-101.

⁷⁵ S. Xanthoudides, Sceaux de Crète et d'Halmyros, *Byzantinische Zeitschrift*, 18, 1906, 176 id.

⁷⁶ S. Winkelmann, n. dj., 101 s literaturom.

⁷⁷ *Theophanus Continuatus* (Bonn 1838), 1. II, 22, 76.

⁷⁸ Winkelmann, n. dj., 101.

⁷⁹ Zacos - Veglery, n. dj., Nr. 2059.

⁸⁰ Bury, n. dj., 14.

⁸¹ Ostrogorski, n. dj., 45 (164).

Ukratko, arhont i arhonti Krete spomenuti u TU samo su odraz situacije na Kreti prije 828. god. Na osnovi analogije s Dračem, Dalmacijom i Hersonom moglo bi se pomišljati da je kretska arhont prije 828. god. bio vrhovni funkcionar glavnoga grada, a ostali arhonti vrhovni funkcionari ostalih kretskih gradova.

III.

Naše analize dovele su dakle do ovih rezultata:

- Arhonti Krete, Cipra, Herson-Klimata, Haldije, Drača i Dalmacije spomenuti u TU nisu ni članovi vladajućeg sloja glavnoga grada navedenih regija ni komandanti eskadra centralne bizantske flote detaširani u pojedinu regiju ili bar u njezino primorje,

- Spomenuti arhonti najvjerojatnije su načelnici gradova u određenoj regiji, i to ili samo glavnog grada kao npr. u Dalmaciji (i analogno na Cipru) ili samo gradića regije, ali ne i samoga glavnog grada, kao npr. u Draču. Ti načelnici nisu samo glavni individualni funkcionari u pojedinom gradu, nego su ujedno i bizantski funkcionari, kojima je Bizant priznao određeni rang i određenu čast u hijerarhiji bizantskih službi i časti. Oni su izvjesni ostatak lokalne autonomije koju je Bizant priznavao određenim gradovima pojedine regije - u vrijeme oko sastavljanja TU, tj. u vrijeme kada još nije uspio u cijelosti nametnuti svoju vlast nad svim dijelovima pojedine regije. Daljnje jačanje Bizanta u drugoj polovici IX. stoljeća dovelo je do nestanka te vrsti lokalne autonomije. Zato tih arhonta više nema u sačuvanom popisu bizantskih časti i služba iz 899., tzv. Filotejevu Kletorologiju,

- Kretska su arhonti samo uspomena na prije 828. god. postojeće stanje, inače analogno Draču, Dalmaciji i Hersonu,

- Arhonti Haldije vjerojatno su glavari narodnih skupina s položajem u bizantskoj hierarhiji koji odgovara položaju načelnika gradića u Draču.⁸²

---

⁸² U ovoj raspravi o arhontu Dalmacije spomenutom u TU ne možemo posve mimoći još neke vijesti o Dalmaciji koje su nesumnjivo povezane s temom koju obrađujemo premda se ne odnose na sredinu IX. stoljeća, tj. na vrijeme neposredno prije i poslije vremena u kojem je sastavljen TU. Ipak, naša će razmišljanja nužno imati samo karakter napomena koje zahtijevaju opširniju obradu.

1) Prije svega na jednom natpisu iz Trogira, kojeg je objavio Lj. K a r a m a n (Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 188-189) spominje se, čini se "procon(sul)". U literaturi (npr. F e r l u g a, *L'amministrazione*, cit., 121) taj se natpis datirao s koncem VIII. i početkom IX. stoljeća i iz toga izvlačili razni

zaključci. Ali, Ž. R a p a n i ć (Iz prošlosti srednjovjekovnog Trogira, *Mogućnosti*, 10-11, 1980, 996-997) upozorio je da se paleografske osobine toga natpisa mogu "vrlo dobro smjestiti kasnije u 10. st." jer je tzv. uglato slovo "O" koje se pojavljuje u tom natpisu karakteristično "baš za kasnije natpise". A poznato je da se prokonzul javlja u nekoliko dalmatinskih isprava iz sredine XI. stoljeća. Prema tome do daljnjih analiza ne treba iz toga trogirskog natpisa izvoditi dalekosežne zaključke o bizantskoj vlasti na prijelazu od VIII. na IX. stoljeće. Usp. R. M i h a l j i ć i L. S t e i n d o r f f, *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1982, 48, br. 75.

2) Za jedan pečat (ZV vr. 2637) koji se odnosi na arhonta Dalmacije sa skromnom časti spatara dosad datiran 750.-850. predložena je od Seibta (*n. dj.*, 338) nova datacija, tj. kraj VIII., eventualno početak IX. stoljeća. Ta datacija slagala bi se s našom tezom da je Bizant tek potkraj VIII. stoljeća ponovno stekao vlast nad Dalmacijom (L. M a r g e t i ć, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU*, vol. 8, Zagreb 1977, 62-65, bilj. 151). Prema našim analizama koje smo dali u tekstu proizlazilo bi da je arhont Dalmacije u to vrijeme bio domaći lokalni funkcionar glavnog grada, Zadra, a da su bizantsku vlast samo preko njega priznavali formalno i drugi dalmatinski gradovi.

3) Einhardi Annales, Pertz MGH SS I, 1932, R a ċ k i, Documenta, 310 spominju za 805. kao legate Dalmatorum dva funkcionara, Paulus dux Jadere i Donatus eiusden civitatis episcopus. F e r l u g a, L'amministrazione, cit., 128, s pravom odbija prijedlog Manojlovića da je ovdje riječ o bizantskom "dalmatinskom dukatu". On međutim smatra da je taj dux "posve franačka institucija". Međutim, Einhardi Annales, na i. mj., spominju i duces Venetiae, Willeri et Beatus, a nema sumnje da su mletački duces bili izvorno bizantska vojnička ustanova - bez obzira na to da li su se spomenuta dvojica morali 805. prikloniti Francima. Čini nam se da je Paulus, dux Jadere bio iz drugih vrela inače nepoznati bizantski dux u Zadru koji se morao bar privremeno pokloniti Francima. Naime, Ivan Đakon upravo za 805. javlja (R a ċ k i, Documenta, str. 310) da su mletački duces, očito po nalčogu Franaka, navalili na bizantsku Dalmaciju. Njihova je akcija bila bez ikakve sumnje usmjerena protiv Zadra, gdje je postojala bizantska posada pod duxom. Zadarski dux se pokorio, ali su Franci ubrzo izgubili vlast nad Zadrom i uopće Dalmacijom (usp. R a ċ k i, Documenta 312) i čak Aachenskim mirom priznali bizantsku vlast nad Dalmacijom, ali je ona bila ratnim neprilikama i slabošću Bizanta toliko oslabljena da Bizant nije imao više dovoljno moći da barem Zadar vojnički zaštititi. Bizant se u Zadru zadržao, čini se po svemu, samo preko civilne uprave koja se mogla nadati da će preživjeti jer su Zadar i drugi dalmatinski gradovi bili preslabi da izbore samostalnost, to više što su Franci priznali Bizantu posjed dalmatinskih gradova. Prema Einhardi Annales, Pertz II, 208 (R a ċ k i, Documenta, 326) u Zadru nalazimo 821. kao bizantskog funkcionara Johannes, praefectus provinciae - što Ferluga ispravno tumači kao arhonta Dalmacije (F e r l u g a, L'amministrazione, cit., 131). Ali, 827.-828. ruši se vlast Franaka u kontinentalnom dijelu naših krajeva i bizantska u Dalmaciji pa nestaje i zadnja sjenka kakve takve realne prisutnosti Bizanta u Dalmaciji. Konstantin Porfirogenet: javlja, kao što smo u tekstu već rekli, da su za Mihajla II. (820.-829.) dalmatinski gradovi posve nezavisni.

4) Dux Jaderae iz 805. kao bizantski funkcionar uklapa se bez poteškoća u dalmatinske, posebno zadarske, prilike početkom IX. stoljeća jer je kao što smo upravo istakli, još godinu dana ranije u Dalmaciji vladao Bizant i jer se i s njima istodobno spomenuti duces Mletaka također tipična prastara bizantska ustanova. Zato je nepotrebno tražiti dokaze u drugim vrelima o postojanju bizantskog duxa u Zadru, to više što postoji još jedna vijest o bizantskom duxu u Dalmaciji. Radi se o jednom još neobjavljenom pečatu u zbirci Dumberton Oaks (58.106.4507) u kojem se spominje spatarokandidat - dux Dalmacije, a kojeg je Seibt (n. dj. 339) datirao s drugom polovicom IX. stoljeća. Da li je riječ o evoluciji arhontia - dukat - tema? W i n k e l m a n n (n. dj., 117) je prema takvom tumačenju vrlo skeptičan, a i Ahrweiler je još 1960. upozorila (Recherches, cit., 54) na paralelno postojanje duxa i stratega tema Helade i Armenijaka i pretpostavila paralelno postojanje stratega i duxa s provizornim i iznimnim karakterom čak i u temama u kojima dosad nije zabilježen dux. Dux Dalmatiae svakako nije inkompatibilan sa strategom Dalmacije. Ima više objašnjenja njihova međusobna odnosa, ali svako je ipak samo nagadanje.

5) Što se tiče Dalmacije, jedna vijest iz DAI dokazuje nam da je kasnije došlo do promjena. Naime, u 30. glavi djela De administrando imperio anonimni pisac kaže da je za dalmatinske gradove Bazilije I. "naredio da sve ono što se davalo strategu daje Slavenima, i da žive s njima u miru i da nešto malo daju strategu, da bi se na taj način utvrdila njihova podložnost i pokornost caru Rimljana i njihovu strategu (G. M o r a v c s i k i R.J.H. J e n k i n s, Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, I Text i prijevod Budapest 1949 (ponovno tiskano Dumberton Oaks 1967.); II Comentary, London 1962, 30, 146. Iz toga se odlomka ne može nažalost utvrditi vrijeme kada su i ostali dalmatinski gradovi (a ne samo Zadar) priznali bizantsku vlast. Očito je nakon Trpimirove smrti Bizant uspio proširiti svoju vlast na ostale dalmatinske gradove. Nadalje, nemoguće je utvrditi kada je Bazilije I. odredio da dalmatinski gradovi plaćaju svoja osnovna podavanja Hrvatskoj, a ne strategu. Spomneimo bar to da plaćanje osnovnog podavanja Hrvatima djeluje kao u biti slabljenje uloge Bizanta i njegovog stratega u Dalmaciji u odnosu na dalmatinske gradove. Ipak, Bazilije je očito tom svojom odlukom sprovodio svoje dalekosežne planove na zapadu, u koje su bili utkani i odnosi na relaciji Bizant-Rim i Bizant-Hrvati, a dakako i Rim-Hrvati. O tome smo подробно pisali na drugim mjestima (vidi npr. M a r g e t i ć, Marginalije, cit., 268-275; I s t i, Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 40, 1990, 17-37).

Lujo Margetić: "PROVINCIAL ARCHONS" OF TAKTIKON USPENSKI
(with Special Attention to the Archon of Dalmatia)

Summary

First of all the author accepts the dating of Taktikon Uspenski by Oikonomides, i. e. 842/843 A.D. and comments that on the basis of such dating there is no obstacle for the information by Gottschalk on the war of the Croatian ruler Trpimir against "the Greek and their patrician", referring to the period 846-848 A.D., to be accepted as information on the strategon of Dalmatia, because the assumption that it was actually the strategon of Dyrrachium or Cephallenia (Cephalonia), for the reasons cited by the author, is very little probable. To the contrary; should the author's hypothesis be accepted that it was the strategon of Dalmatia that is spoken of, then Thema Dalmatia must have been founded between 843 A.D. and 846 A.D.; but, it is the very information on the battle of the strategoi near the city of Split from which can be induced that the strategon of Dalmatia had the power only over the city of Zadar, and for that particular reason set off from Zadar toward Split, in order to impose the power of Byzantium there. However, strong resistance was encountered by Trpimir, whose Croatia had strong ties with the city of Split, and the expansion of the Byzantine power over Split would have meant a grave defeat for both Trpimir and Croatia. Also, the author analyzes the information from DAI according to which the power of Byzantium in Dalmatia was most (μάλιστα) diminished under Michael II (820-829 A.D.) from which follows that strengthening of the Byzantine power occurred after 829 A.D., only Constantine Porphyrogenitus did not wish to say that explicitly.

Further in the text the author analyzes the information on the so-called "provincial archons" in Taktikon Uspenski and pays great attention to the fact of some being mentioned in singular (Dalmatia, Cyprus), and the other in plural (Crete, Haldia, Dyrrachium). The author quotes a more recent understanding of archon's service content; namely, by Ferluga ("the leading men of a regional capital, in the case of Dalmatia those of Zadar"), by Arhweiler ("officers of the Imperial Fleet"), and by Oikonomides ("the Prior of Zadar?", "officer of the Imperial Navy?"), and proves that the thesis no 1 does not correspond to the Archon of Dalmatia (because mentioned in singular), the thesis no 2 can not explain nonexistence of an archon of Calabria and of Peloponnese, and, after his own analysis, the author arrives to a conclusion that the Archon of Dalmatia of Taktikon Uspenski was actually the Prior of Zadar.

The author continues with analyses of archons of Herson (Chersonesus), Klimat, Dyrrachium, Cyprus, Haldia and Crete which brings him to a conclusion that "provincial archons" mentioned by Taktikon Uspenski were not the squad commanders of the central Byzantine fleet dislocated to a particular region or its associate aquatory, neither were these the members of the upper, ruling social class of the capital; it is most probable that these were principles of the cities of a particular region (when mentioned in plural) or the very regional capital (mentioned in singular).

